
216.

Партія Українських Соціялїстів-Революціонерів.

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

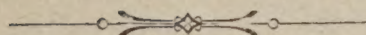
185

Казка
про
неправедного царя

(Як він до розуму прийшов і яку людям пораду дав)

Написав
Ф. Волховський.

Друге українське видане.

Наклад і-друк партійної друкарні.

Казка про неправедного царя,

як він до розуму прийшов і яку людам пораду дав.

Був собі колись на світі неправедний цар, розумом гордовитий та до трудящого люду немилосердний. І зубожів під ним люд і не стало ради на дуків-сріблеників. Стогін розлягався по всіх царських обладах і само йменя цареве за пострах стало. Ото було нападуть крикливці на яку дитинку, то мати й лякає: „Цить, цить, а то цар ухопить!" — от воно й замовкне з жаху.

Засумував люд так, що від смутку ледве дух держиться. Бачать люде, що непереливки, аж шкура тріщить, а чим горю допомогти — не знають. І почали люде між собою балакати (тілько потай — щоб часом станові, земські, та урядники не пронюхали!); тай надумались, що треба либонь на царя Богові скаргу подати. Так і постановили. Вибрали хожальців: ідіть, кажуть, послужіть громаді.

Вийшли хожальці за царину, тай сами не знають, куди його далі податись. От горенько! Ідуть шляхом битим та сперечаються. Ідуть тай ідуть, аж тут уже й сонце в полудні стало. Посідали людці коло потічка; хлібець жують, водицею святою запивають, та все змагаються межи собою. А того й не бачать, що до них надійшов якийсь дід — старий, старезний, а з себе статечний, дарма, що старець. От вони його й просять: Сідай, старче божий, з нами, не погордуй нашим хлібом.

Узяв старець того хліба тай дивиться: „Та що се", каже, „чи не полова ото в ньому?"

— Еге-ге, чого там в ньому нема! — кажуть хожальці: — хіба що жита самого бракує, а то всього доволі: і полови, і лободи, тай жолудів, пробачай! Вже так, що на свинячу харч зійшли. Тілько слава, що хліб.

— Як же то так?

— А вже ж не як! Що вже нас тепер по селах прикручено, то й не сказати! А ні тобі землі, а ні води, — нігде й курці грібнутись. Тілько й нашого, що спина; скородять нам її незгірше, та щось вона хліба не родить...

— Чи то ж ваша земля виснажена, чи як?

— Де вже тобі не виснажена! Чим же її вигноїти? Худобину всю за податки та за довги роспродали. Тай скілько ж там тієї землі? Ото все була надія на царя, а

він, бач, зібрав старшин на коронацію тай такої: „Скажіть там“, говорить, „мужикам, щоб не сподівались собі нарізу до ґрунтів; не буде! Нехай тілько слухають панів та чиновників“. Оттак же воно й є, дідусю, що нема нам куди податись, окрім Господа Бога.

— А ви ж чого собі, панове-громадо, від Бога бажаєте? питає старець.

— Та так сподіваємось, чи не змилується Господь з неба, чи не скине сього неправедного царя, та чи не дасть нам праведного.

— Та хиба то в цареві вся сила?

— А в кому ж? Він же таки всьому голова. Він же й губернаторів настановляє... А москалі, бач, нераз на каравулї при дворцї стояли, то вони того царя і всю його справу отак бачили, як оце ми тебе, так от вони в один голос кажуть: там такий лютий, той цар, що куди тобі й собака, Господи прости!

— Кажете, лютійший від собаки? — питає старець: — Ну, то я вам на се приклад скажу. А що як найлютішого собаку та на ланцюг прикувати, — чи кусатиме він тоді людей, чи ні?

— Та де вже!

— А знов, як би хто що-найплохішому котові раз у раз горобят перед носом пускав — чи він би навчився їх ловити?

— А звісно!

— От бачите! Значить не в тім сила, який той цар, а в тім, скілько йому з його міністрами волі дано. Поставили ви їх над собою, як богів, то як же їм не запишатись? Вже ж відомо: де пуща, там і вовк. Дайте начальству вільну волю, щоб ні впливу, ні нагляду йому не було — то се ж йому все одно, що для вовка пуща!

— Та воно може й так, промовляють хожальцї, — тілько ж ми люде прості. Куди ж нам царя та його порадників спиняти? Ні вже!... Поможи ти нам, старче божий, стань нам у пригоді, коли твоя ласка! Адже ми бачимо, що ти не простий старчик. Промов нам слово віщеє, поможи нам у щирій молитві до Царя Небесного, щоб він нам справедливого царя дав. Що вже казати? Адже ж добрий чоловік, де його не постав, то добрий. А то ж таки царь! його сила, його й воля, — він все може!

Підвелись тут хожальцї всі, як один, та й поклонились старцеві до ніг.

— Гаразд, нехай буде по вашому! каже старець. І це скоро промовив, то просияло йому обличчя, як місяць. І напав на людей страх. А він їм каже:

— Не бійтесь!

І стало їм одразу лехко та вільно на душі. А він подивився лагідно на хожальців тай промовив: Скажіть же мені тепер, кого ви знаєте за найдобрішого, найрозумнішого, найправеднішого чоловіка?

Порадились людці межи собою та один і каже: Нема кращого над Івана Красія. Так тобі й уся громада скаже. Оце вже тому років з двадцять буде, як у нас чотирі села межувались, то він у всьому порядок давав, а чи скривдив кого хоч на макове зерня? Гріх сказати! і досі йому всі дякують. Він і в опекунах був — сирітського добра не заїдав, як свого власного пазив. Кому, що може, помагає — по сусідськи живе. І за громаду дбає. Якось і в тюрмі попосидів за те, що генералові одважився за громаду всю правду сказати. Якби так на иншого, то б досі вже й з торбами пішов, стілько його сіпано за громадську справу, а він якось так вміє викрутитись, що дивись ти, щей достаток має. Якось так у злагоді з синами живе, що вони всі й досі не поділені при ньому, котрі й жонаті, поле все при купі, так у спілці й оруть. Вісім робітників та сім робітниць — одна в одну господині — все одна сімя!.. Воно й то сказати, кому щастя. Його й пчілка божа любить — либонь він щось знає до неї — як літо, так рій за роєм і не злічити! З самого воску та меду тисячі з півтори має.

— Що правда, то правда, — загомоніли в гурті. — Коли досі ще всіх живцем не ззідено, то за се тілько Іванові дякуймо. Він іздержав усю громаду собою. А то тим що письменний та щей бувалий, а розуму — аж натоптано! З ним і найстарші пани за руку здороваються; та йому про те байдуже! Що йому пани? Оце як ми з нашим паном позивались, то Красій у довіренних був. Вже чого, чого йому не робили пани: і лякали, і воловодили, за сто миль до суду викликали — ото щоб утративсь! — та все дарма. Тоді давай улещати, Губернатор мендаль обіцяв, ніби то за пасіку; а він з того кепкує: „чи то я, каже, з дукачем помолодшаю? а на цяцьки — старий я, онуки сміятимуться“. З тим пани й поїхали. Його по всіх усюдах знають, бо він і на прощі, і по своїх і по чужих справах де тілько не бував і скрізь йому така слава, що справедливий та змисленний чоловік.

Ще пояснішало обличчя старому і промовив він:

— Правда ваша, що правдивішого, розумнішого та добрішого над Красія не знайти. Так отже буде він над вами настановлений царювати. І побачите ви сами, що з того буде. А щоб ви були певні — от вам знак: досить ви горювали та побивалися в злиднях та в роботі, час і вам відпочити. Станьте ж ви тепер пташками невинними,

що не сіють, не жнуть, в клуні не ховають, а ситі бувають. Будете ви пташками цілих пять літ. Літайте по цілому царству, придивляйтесь, яка буде справа; а по пяти літах злітайтеся всі на столицю. Там, на великім майдані збереться увесь народ, а вам вернеться людська подоба і тоді — з'ясуйте людям правду.

Тілько промовив те старець, як почули наші селяне, що за плечима їм плещуть крильця, а сами вони змалились, а сіряки на їх вже не сіряки, тілько сиві пірця.. Знялися наші хожальці тай полинули...

* * *

Цар, тим часом, надумався потішити свою душу полюванням. Тілько наказав, а на ранок вже й виїхав. Іде він увесь в золоті та в самоцвітах, а за ним все генерали та князі, та ловчі, та псарі. Не встиг цар в чисте поле виїхати, коли се де не взявся олень — гарний та прудкий. Цар за ним. А що царський кінь був найкращий з усіх, то й перегнав хутко всіх мисливих. Мчить цар без ваги — от-от ухопить оленя за роги (хочеться йому живцем оленя взяти). Аж тут — ліс Олень в ліс і цар в ліс. Бачить цар, не продертись кінному. Покинув коня, погнався пішки. Біжить, біжить: той не втече, а той не дожене!... Коли тут — річка. Олень в річку, а цар одежу з себе, та за ним. Переплив, та далі за оленем — уже голий! Забіг в нетри — от-от-от ухопить за роги... Аж гульк, олень зник з очей, так мов і не було його. Так і зоставсь цар по тім боці річки, в лісі, голісінький, в самотині.

* * *

Як раз тоді, коли ото цар на влови подався, то добрий господарь Іван Красій коло пчіл собі ходив. Мав клопоту доволі того дня: аж пятеро уликів рої випускали. Попідставляв Іван цівки попід вічка, наготував матошниці, роївки тай порожні вулики для нових роїв близенько постановив; приставив онука глядіти двох уликів, а сам трьох доглядає. Та от морока: всі пятеро вуликів на різно по пасіці розтикані! Дарма, думає собі, якось поспію! Коли дивиться, аж всі пять роїв полізли разом. Поглянув він до одного — нема ще матки. Він до другого — теж тим часом самі робучі пчоли лізуть у стяж. Він до третього — аж там і матка! Ледве загріб він її, а тут і в двох инших матки обявились. Кинувсь Іван до однієї, онукові крикнув: бери другу! та хлопя не похопилось: знялася в гору матка, а за нею і весь рій — гуде та хвилює, мов хмара диму над кузнею. Вище, та вище, тай потяг з пасіки геть.

— Ой, лишечко! гукнув Іван: — лови його!

Схопив роївку, скочив охляп на коня та за роем!

Швидка вдалася матка, поповодила старого. Вже й за полудень стало, а рій все летить. Коли се, нарешті, узлісся видко. Почав рій спускатись; Іван прихапцем привязав коня, тай дивиться. Тяжко старому на дерево лізти, та що ж його робити? Поліз, загріб рій з маткою, зсунувся з дерева. Ху, тай утомився ж! От тепер, думає, і спочити можна. Розперезався, зліг на травицю і сам не счувся, як сон його зморив.

Лежить собі Йван, розкинувся, спить собі на обидва вуха, та хропака завдає, аж свище. І приснився Красієві сон. Неначе б-то підійшов до нього старий-старезний дід, та статечний собі, дарма, що старець. І каже б то йому той старець: „Вставай та йди на полуднє; там, краї води, біля тієї берези, що грім зломив, побачиш ти долі царську одежу. Уберись ти в ту одежу: піди в ліс, знайди царського коня, подайся до царських палат і царюй там, аж поки вийде тобі слушний час“. Тілько те старець промовив, просіяло йому обличчя, як місяць, а Красія жах обгорнув, аж він прокинувся. Прокинувся, і не йде йому той сон з думки. Против чого воно? Гадає собі. Чи то воно що віщує, чи тілько так з опару кров до голови кинулась? Піду лишень, думає, до річки, та прохоложуся. Пішов, роздягся — тілько що хотів у воду пірнути, коли глянув, та аж млості обняли: видно йому себе на плесі як у зеркалі, та тілько вже Іван не Іван, бо не Іванове обличчя у нього, а так, наче зовсім чуже — царське! Чимало він бачив царських патретів і по рундуках і по присутствіях — геть тобі цар! „Оце халепа!“ думає собі, „тепер уже хоч не йди до дому, нема як, хоч би й рад: хто ж мене такого пізнає? Либонь треба вже так робити, як сказано“.

Оглянувся туди-сюди, коли се й осмалена береза недалечко. Кинувся Іван в річку, доплив до берези — так воно й є, — лежить царська одежа... Ну, думає, — очевидячки, треба робити, як сказано. Убрався, знайшов коня, сів на нього, та хутко й зострів усіх тих генералів, князів та мисливих, що було відблудились, а це знов об'явились. Ніхто ніякої переміни в цареві не помітив, та Іван як раз і обличчям і зростом в царя повернувся. „Ваша величність“ тай „ваша величність“ і нікому ні гадки. Так вони і в царські палати приїхали, і став з того часу Іван Красій царювати, і ніхто про його правди не знав.

* * *

А тому вже, давньому, немилосердному та неправедному цареві дуже ніяково стало, як зостався він на са-

моті, голий у лісі. Пробував він перш усього до берега вернутись. Пішов. Та не звик він, бач, босий ходити. Раз-у-раз під ногами то тріска то шишка де й візьметься — цар тілько пяти чухає. А не раз так підскочить, що куди тобі й цап! Сердиться наш цар. „То ще добре“, думає, „що хоч ніхто не бачить“.

Ходив-блудив, ходив-блудив... Де далі вже й смеркло — не видко ні річки, ні оселі. Коли таки вогник блимнув здалека. Пішов цар на вогонь. А там дьогтярі дьоготь гнали. Зглянулись вони над ним: „оце, либонь, чоловіка розбійники обдерли!“ Посадили до вогню. Хто дав сорочку-дранку, хто штани з десятки; хлібом приймають.

Подивився цар на той хліб тай їсти не схотів.

— Та що се? каже — хіба се хліб? Земля тай та біліша!

— Ну, чоловіче добрий, кажуть дьогтярі, — иншого на нас ніхто не придбав. Як хочеш ліпшого, то йди до панів.

— Та чи не можна б хоч курочку зварити?

— Курочка, братіку, давно до волості подибала податковою стежечкою. Ще на тім тижні справник приїздив, усіх курей похапав, та за недобір продав.

— А чом же ви собі инших не купите?

— Та звідки ти взявся, небоже, з якого ти царства? Ми б то й раді купити, та купило притупило: тут що й загорюєм, то все нашому цареві неситому на податки заберуть, щоб він розсівся.

— Ну, ти там про царя помалу! каже цар: за такі речі, знаєш, і вклепатись можна. Ти хто? — мужик! А то цар! Твоє діло робити мовчки. Як же ти смієш?...

Злість розібрала дьогтярів, як зарепетують на нього цілим гуртом: Чи ба, яке благородіє — свиня-загородіє! А ти ж се чого розприндився?! Його безштанька одягли, хлібом святим приймали, як доброго, а він ще нам очі вибиває: мужики! мужики! Та вже ж не князі, знаємо й без тебе. Іди но ти геть, а то кепсько буде!

Цар собі й не думає. Встав, насупився, нагоропіжився, нестотно як у своїх палатах, та як не визвіриться: — А ви знаєте, хто я такий? Ось нехай лишень я до свого двору вернуся, я вам тоді покажу, як зневажати свого найяснійшого пана, царя прирожденного!

— Чи не ти часом той цар? питає один дьогтярь, а сам аж синіє зо сміху.

— А вже ж я! каже цар.

Як зарегочуться дьогтярі — аж кишки рвуть; а далі один озвався:

— От так утяв, ваше безштанне величество!

Тут уже всі аж покотились, а цар лютий, аж нетямиться! Вже яку знав лайку, всю пригадав. Тілько дьогтярам вкінці обридло слухати його лайки. „Іди собі“, кажуть, „а то ми тебе он як відпровадимо“. Куди тобі! ще гірше коренить! Тут уже дьогтярам терпець увірвався. Дали йому стусана раз і в друге, та по потилиці, та товченика попід боки, та чернецького хліба, так виспятками й прокотили геть.

Пішов цар знов самотою. Іде-іде, а сам лихий як вогонь. „Ну, стрівайте ж, пождіть!“ шипить крізь зуби, — „Я вам покажу, мужва репана! Я з вами, бунтарями, порахуюся! На порохно зітру і з вітром розвію! Га! Чи хто таке чув: на божого помазаника руку здійняти?! Ну, хиба не діждете!“... Лютиться він отак, а тим часом затямив, що поки дістанеться до дому, то не слід йому царем об'являтись: адже ніхто не вірить! Тілько в халепу вскочиш, та ще може де за дурного-божевільного приймуть, не дай Боже, у шпиталь запруть.

Вже геть пізно було, коли цар у город доплентався. І що воно за город — не знав. Зовсім охляв цар: голод не жартує; а воно ж і не царський звичай так поступати: деж таки, — з малку в дорогих винах купався, а тут тобі зранку до вечера ні рісочки в роті! І ноги стоптав і синяки щемлять. Оглянувся навкруги — бачить: се ж він на великій вулиці, тут і дерева і лавки попід ними, отож бульвар по городському. Сів він на лаву, яка там трапилась, звалився на неї тай заснув, як мертвий.

Саме розіспався! коли се хтось як штовхне його — мало плеча не викрутив. Схопився цар. Бачить, — стоїть над ним десятник в мундирі.

— Ти тут чого хропеш? Гукає поліціянт — хиба не знаєш, що на бульварах спати не дозволяється?

— А що там бульвар? Бульвар чи вулиця — людська, нічия. Я ж тут нікому не заважаю.

— Не заважаю! — перекривив його поліцейський, — куди тобі, ще й базікає! А того не тямиш, що не порядок! Тут великі пани ходять, а ти он латками та дірками світиш, паскудство своє їм показуєш. Невмивана голото!

Тут уже цар запалився. Іще б пак: чи давно ж міністри та князі озватись проти нього не сміли, а тут крюк якийсь над ним знущається. „Ти чого рипиш?“ огризнувся, — „ти тута для порядку настановлений, а замість того бешкет робиш, та репетуєш?! Та що ти за пан такий? Крюк, тай годі! От тобі і вся ціна!“

— А! то ти ще просторікуєш! заверещав поліцейський та як не влущить царя по пиці, раз і вдруге,

та за чуприну!... Але ж і цар не аби який: розлютився, а сам чоловік здоровий, огрядний — чи то диво на царських харчах сили набрати? Бачить поліцейський, що не подолає один на один волоцюги; свиснув. Налетіли соколи з инших кутків, скрутили голубця тай — в буцигарню. Тягнуть та луплять без ваги. Як штурхнули в казню з розгону, так цар сторч головою в катерину й влетів: замазався, запаскудився! Та щей то щастя; як би так об стіну, тут би йому й амінь.

На ранок випустили його вкупі з иншими арештантами, бо всі, либонь, за гультяйство сиділи. Ледве-ледве виліз наш цар, так його поліцейські обчухрали. Зглянулись над ним два гультяї, взяли з собою за город, туди, де вся голота на смітниках кублилась. Дали попоїсти, намовили горілочки випити. Покачайся, мовляв, після товчеників, а там може й робота якась набіжить, все копійчину запобіжиш.

Виспався цар, одлежався, сидить посеред голоти, а в середині у нього аж кипить. „Та як же лупцюють!“ думає, „га? Так і вбити не довго! І кого ж били? кого? Царя свого волочили! Ну, пострівайте!“... тут цар аж кулаки показав і в голос заговорив: „я того не подарую!“

— Чого се ти не подаруєш? Запитав хтось від гурту.

— А бійки!

— Що ж ти позиватимеш їх, чи як?

Цар не про позивання думав, а про те, що як тілько він знов вернеться до престолу, то всіх тих падлюк познаходить і живцем з них шкуру поздирає. Та вже не міг він того сказати в голос, от і причепився до товаришевих слів: „А чому ж ні? каже — таки й позиватиму!...“

Як не зарегочеться вся голота, просто аж качається. От такої утяв; Ну тай штукарь! А далі один і каже: „Ось послухай лишень, що тобі Міністер скаже.“ А Міністром звала голота одного пяничку, що колись по вищих школах наймудріщих наук вчився і в законах був кутий на всі чотирі, та став запиватись і межи голоту попав. От той Міністер і обізвався:

— Ні, нема чого тобі до суду й потикатись, Якби ми з тобою в иншому царстві жили, де кожен чоловік може без грошей позивати чиновника, то що иншого. А в нашому царстві цар такий закон видав, що на чиновника треба не до суду, а до його начальника, до старшого чиновника подаватись. Як той начальник схоче віддати свого служащого під суд, то віддасть, а як не схоче, то й забірайся з Богом. А начальство, бач, так собі міркує, що як віддати, мовляв, одного чиновника під суд, а завтра

другого, а там третього, то піде лиха слава про все правительство (уряд) і тоді люде слухатись його покинуть. Рідко бува, щоб який начальник віддав під суд свого підрядного, та й то, либонь, правди не доходив хоч і віддавши!

Замисливея цар; почав пригадувати. Справді, підписував він якийсь такий закон, щоб на чиновників була инша судова управа, бо хотілося йому своїх чиновників понад инших обивателів постановити. Тай досада його взяла — така досада, що аж годі, бо він же бачить, що сам у ту пастку попався, яку на инших ставив. А все ще не хоче покаятись: „Щож", гадає собі, „хиба я міг знати, що така притичина трапиться?"

Почали його й инші думки обгортати. Почав він турбуватись, коли б там без нього не вийшло чого лихого при державі. Але потім розміркував собі, що його рідня та люба челядь сховають від людей, що царя нема, тай правитимуть поки що сами його йменям. Він, звісно, того не знав, що замісць нього сидить Іван, та нікому про те й на думку не спадає.

Днів через два прибіг на смітнисько один голодранець тай гукає: „Гайда, братця, на пристань: пшениця прийшла! По карбованцю на день за розбір платять!"

Найнявся й цар лантухи по чотирі пуди тягати. Хоч і кремезний чоловічина, а з новини таки до вечора кожна кісточка болить, кожна жилочка тремтить; і світ не милий, і сам собі не рад. А тут ще підрядчик обрахунку не дає — завтра та завтра — а сам гнилизною годує людей.

— Ні, годі, — каже Семен (цар, бач, Семеном звався): — я на таке не згоден; а далі вдався до товаришів: — Що ж се, каже, як же воно так? І не робити — нема грошей та з голоду пухнеш, і робити — все те саме. То давайте, покинемо роботу, поки не годуватиме до ладу та не дасть обрахунку.

Покинули роботу. Заверетенився підрядчик. Йому б ще треба тілько днів з чотирі на гнилизні та без обрахунку людей проморити, а там би він сам грошики за весь підряд узяв; а поки що йому й нема за що купити харчів, бо він з порожньою калиткою і за підряд взявся. Бачить він, що Семен всьому привідця. Кинувсь підрядчик мерщій до пристава: — „так і так... отой волоцюга людей мені баламутить".

Прибіг пристав на пристань; перше вмовляти попробував:

— Як таки ви не тямите? Ви ж хозяїнові тисячі втрачаєте! а вже ж як йому гірше, то й вам гірше.

— Ми, каже Семен, — хозяїнові не вороги, а тілько ми свого доправляємось. Тілько й нашого, що праця, то наша воля і продавати її, кому схочемо. А коли сей підрядчик не платить, то ми йому не крепаки!

— Так ти бунтувати? кричить пристав.

Чого там бунтувати? знов озвався Семен, — нам бунту непотрібно; даремне ви, ваше благородіє, і слова такі споминаєте. Ви б ось краще, ваше благородіє, того борщику скоштували, що ми в підрядчика їмо: з душі верне!

Брешеш, падлюко! Закон знаєш? Не смієш кидати роботи, поки строк не вийшов. Роби, а коли тобі кривда, то жалійся — начальство розсудить!

— Та на його харчах скоріше згинеш, ніж той присуд вийде.

— Ага, то ти так заговорив! розверещався пристав, — ти хто такий? Пашпорт маєш?

Став Семен, ні в сіх, ні тих. Бо при його царському стані, який же там пашпорт? Де б він взявся?

— Не маєш? репетує пристав: — беріть його!

Взяли, повели, замкнули. Сидить неборака місяць, сидить і два, і чотирі . . . нема нічого: і на волю не пускають, і нічого не питають. Зробили постанову, що ось то він обвинувачений за те, що не має пашпорта приналежного та за гультяйство (бродяжество), що записаний за судовим слідчим — сиди, небоже, поки про тебе згадають! Мало їх, тих арештантів під слідством у слідчого на руках? Ще там котрі за підпал, за крадіжку з розломом чи за щось такого сиділи, проти таких слідчий хапався по горячих слідах докази зібрати, то ними й займався. А волоцюга — волоцюгою й буде — ніде не подінеться, може й підождати.

Сидів, сидів Семен аж пилом припав на тюремних харчах та від тюремної цвілі й задухи. Аж таки й покликали: „Хто ти такий? звідки? якого стану?“ Зрадів наш царь. — „От, думає, аж тепер чки я на царський престол повернуся!“ Тілько, памятаючи, як йому дьогтярі не повірили, та глянувши на своє шмаття та на мозолі на руках, не зважився так одразу себе царем назвати, а виказав на допитах, що мов він міщанин Семен Ненарошній, родом із столиці, де він служив за дворника у генерала Шемякина. А се він на те сказав, бо той Шемякин був у нього, у царя, колись у великій ласці. Семен собі міркував, що в столиці поведуть його до того генерала, або поставлять з ним на зводини і тоді він об'явить себе своєму любому царедворцеві, а вже той, звісно, все для нього влагодить і на царство верне.

Погнали Семена в столицю. Ішов він і пішки, етапом, прикутий за руку до спільного канцюга; їхав і машиною, де було напхано стілько арештантів у тюремному вагоні, що він ледве не затхнувся; натерпівся і голоду і злиднів, бо етапне начальство не додавало грошей на харчі . . . В скількох тюрмах дорогою насидівся! Часом аж зубами скреготав з досади, та нічого не вдієш! Та вже місяців через пять прибув у столицю. „Ну“, думає, „слава ж тобі. Господи: скінчилася моя мука!“

Егеж, як раз! На зводини його з Шемякиним не поставили, бо не було чого й ставити, а простісінько написали бумагу в Міщанську Управу, чи записаний, мовляв. по книгах міщанин Ненарошний? На те Управа відписала, що такого нема й не було. Знов потягли Семена на допити, а ще раніше того постановили перевести з Пересильної Тюрми в Тюремний Замок. От він і йде: один конвойний з рушницею попереду. другий позаду, як раз їм шлях був повз царські палати. Тут йому раптом згадалось ціле його веселе та роскішне царське життя в тих палатах. і застукотіло йому серце клевцем. Дивиться він на дворець заздрим оком: „от“, думає, „на тім кутку у палатах справляв я колись бенкет і тоді я вперше побачив тую кралю княжну Лебедівку; а он у тій світлиці наріжній сповістили мене про велику радість. як моє військо велику перемогу здобуло; а з того далекого, одчиненого вікна любив я бувало на город дивитись“ . . .

Ідучи та думаючи так. поглянув Семен на город, — яким то він, мовляв, тепер йому видається . . . Аж тут передній конвойний витягся, як прут. замаршерував, як на шрубах, тай зашепотів шпарко й виразно: „Янчук. держись цупко, не лови ґав, — цар з вікна дивиться!“ Семена сі слова блискавкою пройняли. Глянув він на відчинене вікно в палатах, що близько нього саме вони йшли — та ледве встояв! Не може очей одвести од вікна, аж світ йому замакітрився, бо тож Семен побачив там себе самого, в царській одежі, такого нестотно, як він перед роком стояв тут, край сього ж таки вікна. Щож се таке, пробі?! Господи ратуй і помилуй!! . . .

А то, бач, Іван в царській подобі дивився з вікна у палатах.

— Гей, ти, арештантська пико! Чого ногами совгаєш? Рівніше йди! — Гукнув задній конвойний, бо Семенові жижки тремтіли і він почав приставати.

Схаменувся Семен, підбадьорився. Тілько думає: „Щож се таке?! Се ж дурійка! Омана!?“ Кортіло його крикнути на весь світ, що о с ь д е він, справжній цар; а що отой, край вікна, самозванець, дурисвіт! І крикнув би, та скорчило

йому горло, не може й слова вимовити . . . Та воно й добре: бо хто ж би таки йому, обшарпанцеві, повірив!? „Арештантська пика“ — от його стан тепера!

Похнюпився Семен і все ніяк збагнути не може. „Ні“, — думає собі, — а тут щось не так. Тут якась помилка“.

— Пане старший! звернувся він до конвойного. (Бач, як за рік звичаю навчився!)

— Чого тобі? Озвався той.

— Про кого ви се казали, що, мовляв, цар на нас дивиться?

Та не про кого ж, як не про царя! Чи ти ж не бачив. отам у палатах, край вікна, як ми поз нього проходили? Як свічка горів.

— Та ви може помилились. Хіба то справді був цар?

— Ще що скажи! оттакої! — засміявся старший, — щоб я та царя не пізнав! Я може разів зо сто бачив його от так, як тебе бачу.

Замовк Семен, а далі знов:

— А чутка йде, ніби цар, з рік тому буде, поїхав на влови, та вже й не вернувся.

Се вже Семен так навмисне сказав „чутка йде“, хотів якось у москаля правду вивідати.

— Цур дурня! — сказав конвойний, — і стрілить же таке до голови! Я ті влови добре памятаю, бо то були остатні; всім відомо, що цар з того часу більше не бував на altitudes.

Зовсім Семен похилився. Так наче його хто обухом по потилиці телепнув. Чудно та дивно, як воно все те сталося, та що з того дива за потіха? Річ певна, що хтось давно захопив його місце на престолі, і хтось такий дуже подібний до справжнього царя, що й одрізнити ніяк не можна! А коли так, то нікому й не журба, ніхто собі і в думці не покладає, що він, Семен, справжній цар, у турмі сидить, — за те, що без пашпорту, судиться! От тепер попробуй, об'явись, коли хочеш! Зараз на шибениці за самозванство ногами задригаєш! Кепська справа. Пропаща справа! Не бачити йому більше царського життя, як своєї потилиці! Либонь і все життя прокалатає остатнім наймитом! Пізнає він до кінця, яке то гірке те життя, що він сам, як ще був царем, установив своїми законами та чиновниками для вбогого, робочого люду . . . І покотились у зсаженого цара гіркі сльози по обличчі, і вперше засмоктало його за серце сумління! . . .

Замовк з того часу Семен і не схотів більш нічого казати на допитах. Та й що ж він мав казати? Сказати правду про себе — небезпечно, а брехати — нема користі.

Через сім місяців вийшов йому вирок. Привели в суд, прочитали: „По указу його величества, на основі девятьсот пятьдесят першого пункту Устава Карного (Уложенія о Наказаніях)“ завдати його, як безпашпортного волоцюгу, що не признаєть ся до свого стану, на чотирі роки в арештантські роти, а потім заслати на Сібір. „Не може того бути“, каже Семен, — „дайте мені прочитати той самий пункт!“ Дали йому закон, показали пункт — все як раз так виходить! І так йому перед очима стало, як колись один суддя доводив йому, що не поправді то чоловіка на таку тяжку кару засуджувати за те тілько, що він не каже, як зветься, бо може ж инший і не самохіть, і не для злого чого ховаєть ся. А він, цар, не послухав тоді судді праведного і не схотів скасувати неправого закона. „Катюзі по заслузі“.

Завдали його в арештантські роти. Чого ж він тілько не натерпівся там: і хлосту йому давали, і голодом, і роботою морили, і в темних холодних буцигарнях держали — а все найбільше за те, що він себе за людину вважав, перед дозорцею шапку не охочий був ламати, доглядачам не корився. От сидить він якось у тій буцигарні день, другий, третій, тай засумував наш цар. „Господи“, думає собі, „скільки то кривди в моєму царстві діється, скілько сліз проливаєть ся, а все ж то я з того винен!“ Та ще з тої причини сумує цар, що дуже його скортіло на волю. Хоч би, думає, разочок кинути оком на рідну оселю! Вже не те, щоб Семен бажав знов на царство дістатись — де вже там! Тепер він уже знав людський сором, коли на свої очі побачив, як мало доброго може цар зробити, а яку силу лиха заподіяти, — йому тепер і думати про царювання було страшно! . . . Кортіло його тілько до свого рідного кутка та щоб на приятелів хоч здалека подивитись . . . От і заспівав він з горя пісні тиєї що бувало частенько співав, ще за свого царювання. Тоді то він було її з роскошів співав, а тепер уже з туги завів.

А ключником на тім кінці в тюрмі був колишній слуга з царських палат. Почув він ту пісню та аж скамянів. „Господи!“ думає, „се ж воно цар співає! Я ж не раз чував, стоячи на сторожі при царських світлицах, як він оцеї пісні співав!“ Слухав-слухав, а далі взяв ліхтаря, світить на арештанта в буцигарні тай дивиться на нього крізь вічко в дверях: „От же напевнісінько — цар!“ Семен давно заріс бородою, то ніхто й не пізнав його, а се він сидів, підпершись рукою, тай бороду затулив. Клюшник аж при-

кипів. Сам не знає, що робити. Нарешті осміливсь тай шепотить нишком: „Ваше величество! ваше величество!“ Семен годі співати, настороживсь, підійшов до дверей, а ключник уже й відсуває засов, та щось не втне, тремтять руки з ляку. Якось таки одчинив, а сам просто Семенові в ноги: „Не веліть карати, з пліч голову здіймати!“

Бачить Семен: настав слушний час. „Ну“, каже, „коли ти мене пізнав, то стань мені у пригоді, пусти мене на волю“.

Пробі, каже клюшник, не то що на волю пустити, а я життя свого не пожалую за мого царя милостивого! Майте велику ласку, вийдіть зараз та об'явіться, ваше величество.

Злякався Семен. „Еге ж“, думає „тут тілько об'явись, то або цар новий за самозванство повісить, або народ за мої колишні справи роздере мене! Та хоч би й не те, так невже ж мені знову до давньої кривди вертатись та з живих людей пити кров? Ні, не стане сумління!“

Тілько він клюшникові того всього не казав, — де царському підніжкові теє розуміти?! . . . Тим то Семен тілько собі міну царську настроїв тай каже: „Даю тобі, вірний мій слуга, мою царську подяку. Але ще не час мені об'явитися народові. Тілько я прошу і наказую: виведи мене звідси, а сам, поки що, мовчи“.

Так і вчинили. Звісно, клюшник всі порядки тюремні знав. От коли Семена випущено було з буцигарні, то клюшник виголив його, переодяг, вивів з тюрми і сам в халепу не попався. Наказав йому пильно Семен мовчати. Та не втерпів клюшник. Почав там нишком з усякими приятелями про ту справу гомоніти. Тай пішла з того часу між людьми чутка, що то на престолі не справжній цар сидить, а справжній, бач, ходить між людьми і незабаром має об'явитись.

* * *

Тим часом дійсне царював справедливий та дотепний чоловік Іван Красій. Оце ж треба росказати, як то він в царське життє увійшов і як на царським місці справлявся.

Ранком, другого дня по вловах, Іван з давньої звички, прокидався кілька раз; одкриє очі — темно, він і знову засне. А йому й не в голові, що то в кімнаті нема світла, бо вікна важкими оксамитними завісами позавішувані, щоб світло не перебивало сну, поки царське величество спочиває. Аж таки прочумався нарешті Іван і тямить, що він не просто лежить, а таки вилежується та спочиває: і рука йому лежить, і нога лежить, і голова лежить; і весь він лежить; навіть сам не чує, на чому він лежить, бо все

матраци з пружинами та пухові подушки під ним, а повітря лехке-легесеньке. Почав він згадувати що та як, тай обгорнули його думки: „воно то добре царям спиться, та я ж тут не на те, щоб роскошувати. Людям пільгу давати, правду вкоріняти — от нащо мене волею Божею царем наставлено". Злагодніла йому душа і задумався він, як би то його до діла взятися? Та вже ж не як, що перш треба гаразд роздивитись навколо. Не тямлячи ладу, поспішиш, тілько людей насмішиш. Сказано: сім раз міряй, а раз вріж. „Господи", думає, „поможи рабові твоєму гордих спинити, негідних одігнати, страдників заспокоїти, за правду обстояти!"

Попався тут йому під руку шовковий шнур. Схопився він за той шнур, щоб підвестись на ліжку, сіпнув тілько, аж і заслонку відхилив — і видно стало: так воно вже приладновано було. Дивиться Іван — аж се він лежить на широкому подвійному ліжку і подушки немов для двох покладені. Тут йому кинулась думка, що той же колишній цар та либонь царицю має . . . а він же, Іван би то, тепер на місце того царя став . . . як же ж його тепер? Адже ж він сам жонатий. Ну нехай тепер от її тут у ліжку нема коло нього, та це ж певне так якось трапилось — може де в гостину поїхала . . . А колись же вона вернеться, бо жінка мусить при чоловікові бути. Тоді ж як? Адже ж він сам має жінку дома на селі, і сини вже дорослі . . . Ет, не до ладу воно! ніяково!

Ще ж він як слід і не роздумався, як увійшов стиха слуга, дав умиватись, поміг одягтись. Втирається Красій, а сам все про царицю думає.

А він того й не знав, що в царів такої поведінки нема, щоб у двох в одній хаті жити: цар собі на одній половині живе у палатах, а цариця на другій, тілько часом сходяться до купи. А цар Семен з своєю дружиною вже шостий рік, як не сходились в покою, бо жили нарізно тай обоє своїм коханкам і коханцям лік загубили. Так що Іванові не було чого й клопотатись про царицю.

Потім уже Красій про те довідався, та й заспокоївся; а спершу було таки дуже ніяково.

Одягся Іван Красій, поснідав, аж тут йому подає до відома черговий царедворець, що вже в прийомній палаті все те панство урядове зібралось, що має сьогодня бути допущене до царського прийому. Вийшов Красій у палату, кинув оком — чистий тобі цар! Всі йому вклонились, він на всіх поглянув, та тілько ледве головою кивнув — отож так відклонився. Тут він вперше побачив і царицю, і ще де-кого з царської родини, вже ж вони тепер ніби йому за родичів стали. Всі такі білі та пухкі, а по французьки так і цвенькають. Близько до царського престола стояв

царевий брат по батькові, великий князь Ярема, ще не старий чоловік в генеральській одежі, миршавий, витрішкуватий та нахабний. Не сподобався він Красієві, аж навіть подумав собі: „Треба його добре розжувати, що воно за птиця“.

Почався прийом.

Поважний царедворець почав підводити до царя гостей по одинці та по черзі: підведе, ще й роскаже — хто такий, яку службу справляє, як на ймення, той уклониться, постоїть, цар головою кивне, слово яке промовить; гость уклониться знову, тай піде на бік. І кого тілько тут не було: і чужоземні посли, і губернатори, і генерали, і адмирали і сенатори, і всякі панове. Цілісіньких дві години тривав той прийом. Не встиг цар усіх прийняти, як тут йому сповіщають, що йому час уже в маніж їхати (такий то будинок для муштри мов кошара велика) дивитись, як гвардія муштрується.

Поки перейшли перед ним чотирі полки, то аж йому живіт підбело. Попоїв він тоді по царськи, та тілько від стола встав, аж йому кажуть: міністер двірський просить дозволу подати до відомости про нові палати, що його величність наказали як найшвидче збудувати. А виходить, що виданих грошей не стає. Іван звелів спинити будівлю.

Тілько гадав відпочити, аж ізнов кажуть: чи не ласка буде морську військову школу одвідати, давно вже кадети (школярі) його величність не бачили, а вони ж будуть охвицерами, престол колись боронитимуть, треба ж їх заздалегідь приголубити. Поїхав у школу, обділив кадетів тих яблуками та грушками, а вони йому „ура“ гукнули. Ледве у палати вернувся, як тут повідомляють: через три дні будуть іменини великої княжни Олени, що його царська величність бажали їй дарунок дати, та наказали найкращих самоцвітних уборів принести на вибор; так ось, мовляв, чи не ласка поглянути, бо вже принесені. Пішов Іван дивитися: намисто, шпоньки, сережки так і сяють; а про що не спитай — все то двісті тисяч карбованців, то шістьдесят тисяч, то сімдесят пять! „Та чи нема чого дешевшого?“ питає Красій. Тілько ж він теє слово вимовив, тут усі, які були царедворці, аж потетеріли; так наче цар яку дурницю ляпнув, або яке сороміцьке слово загнув. Один царедворець виступив наперед тай каже:

— Чи смію нагадати, найясніший пане, що ваша величність мають багато чудових дорогих речей для дарунків, виготовленних на скарбових фабриках.

— Ходім туди, каже Красій.

Пішли. І Господи, чого він там побачив! — і перстені, і табатирки золоті з яхонтами та діамантами, і величезні чарки з суцільного самоцвітного каміня і статуї (фігури

людські) і чого-чого не було там! Аж полиці гнуться від дорогого краму, а колишньому цареві, бач, все було мало: ще по людях для своїх коханок убори замовляв, та народні грошики роскидав.

Вибрав ото Красій дарунок, а вже йому кажуть, що якийсь полковник вигадав якісь нові артикули з рушницями, то чи не бажає його величність на те подивитись? Покликано полковника: бравий собі вояка. Почав він рушницею артикули показувати і сюди, й туди, й онкуди!

— А яка ж з тих артикулів користь? питає Красій.

— Та воно якось показніше виходить, ваша величність, каже на те один з генералів.

— Чи воно ж простому салдатові з того лехше буде, чи він краще стрілятиме та команди ліпше розумітиме?

— Що до сього, ваша величність, — кажуть йому, — то нема що турбуватись: лехше воно не буде, а може щей тяжче; так на те ж салдат молодець, він все подолає.

— Ну, каже Іван Красій, — коли з того нема користи, то нема чого й заводити нові артикули.

Сказав він се, коли дивиться, а великий князь Ярема аж витріщився на нього, — нестотно, як от на видимих дурнів добрі люде витріщаються; та помітивши, що й цар на нього дивиться, зараз знитився. „Треба сього зінського щеняти не випускати з очей“, подумав собі Красій. За тими пробами артикулів чимало часу збігло; от уже й обід. Воно б то по сільському, то й вечеряти час: а по царському, то ще тілько обід! Пообідав Іван, а йому до відома подають, що в театрі його з кумедією дожидаються. Хотів він було відмовитись, щоб не їхати на кумедію дивитись, та ледве натякнув, як уже всі царедворці так похнюпились, наче рідного батька поховали.

— Чого се ви панове? чи кого ховаєте? пита Красій.

— Та як же, найяснійший пане, відказує тут один генерал: вже об'явлено, що ваша величність будуть ласкаві до театру завітати. А як тепер се відкласти, то ще піде чутка, що ваша величність, борони Боже, занедужали, та ще який струс піде між людом.

Нема що робити, поїхав.

Аж коло півночі вернувся Красій у палати. Повечеряв гарненько, випив незгірше — „Чому ж“, думає, „не пити та не їсти, коли дають?“ — а вже й спати пора. Пішов до покою, та так солодко витягся. Аж смішно йому стало: „ще, думає, мов і не робив, а втомився; цілий день клопотався, а що путнього зробив?!“

* * *

Тілько день процарював Красій і правду таки сказав, лягаючи, що й путнього нічого за той день не зробив, а тим часом за один отой порожній день усе царедворське багно затряслося. Усі царедворці помітили, що цар наче одмінився і насторочилися. Зверху був собі цар, як цар, та ніколи перше того не бувало, щоб він на свої видатки грошей зажалував, або військовими артикулами нехтував. А тут — чи хто таке чув: найкращі палати не схотів будувати далі; Її високости принцесі Олені на дарунок поскупився! Бравому полковникові з новими артикулами сорому завдав — і чого? салдатам, бач, воно тяжче! Салдата треба гартувати, а то йому недовго й зледащіти.

Отак шепотіли межи собою царедворці. А надто був лихий великий князь Ярема і серед своїх прихильників глузував з царя в голос: „Запопадливий став наш батенько: хутко, либонь і підошви рахуватиме!“ тай реготів, аж луна йшла. Були й такі, що собі на вус мотали царськи новини та міркували, коли б так перед царем жалісливими та господарними показатись, аби придобритись йому тим, та в пестунчики дістатись.

А Красій нічого того не чує й не бачить, та все на свій лад обертає. Сьогодня видатки на свої палати зменшить; завтра губернатора якого за знущання над селянами зсадить з хліба; позавтрому охвицерика якого молоденького зостріне розхрістаним — і не завважить . . Що день якась новина. А чи була з того яка користь народові? Аж ні крихти! Як і перше лупили податки; як і перше не було життя від чиновників — одного з тисячі Красій прожене, а девять сотень девятьдесят девять як і перше пють кров та душать.

Через те серед люду і не по знаку було, що в царських розпорядках єсть якась одміна. За те в царських та великокняжих палатах та серед вельможного панства Красієві новинки плодили йому де далі, то більше ворогів, та щей не аби-яких: в вічі то вони всі царські підніжки, а поза очі живцем ззісти готові, за щербатий шеляг продати! Всі, кого тілько Іван прогнати казав, усі дармоїди, нелюдиправителі, ображені за його справедливість пани урядовці де-далі, то гірше лютилися, а великому князеві Яремі те й наруч, він собі з них набірав прихильну ватагу, постерегаючи слушного часу, щоб зведенюка-брата з царства зсадити та самому сісти.

Инші чиновники, аби підслужитись, доносили цареві, що навколо нього неспокійно; та Красій теє одним вухом слухає, а другим випускає. Не любив він брехачів тай не діймав їм віри: брехачеві не дорого й наклепати, аби поживитись. Знов же воно зверху ніби й не знати було

нічого такого: всї йому, як і перше, в вічі дивились. Коли ж Ярема і справді що недобре починав, „так що ж він може сам один зробити?“ думав собі Іван: „військо в моїх руках; поліція, чиновники — теж; скарб (казна) — теж. Ні, я ще й не так візьмуся Треба народові як найшвидче пільгу дати. Час уже. Другий рік царюю, і справи і витребеньки державні тямлю; час!

Як сказав, так зробив. Покликав до себе міністра скарбового (що то всіма грішми державними, видатками і прибутками рядить) тай каже йому:

— Хочу я селянам пільгу від податків дати. Бачу я, що на селянство надмірні податки накладено, то я хочу поки-що переполовинити їх.

Зиркнув міністер на Красія, наче вперше вгледів; та бачить, що в царя погляд певний, то в самого так і забігали очи як мишенята.

— До послуги, найяснійший пане, каже міністер, — а звідки звелять ваша величність грошей взяти, щоб доложити до скарбу? Коли переполовинити сільські податки, то либонь чи не вполовиниться і прибуток державного скарбу; а в нас же тепер само війско та кораблі дві третини прибутку забірають.

— Не журись, каже Красій, — я сю втрату зменшу на багато міліонів, бо я вже зважив рекрутчину скасувати.

Як сказав же він сеє, то міністер аж рота роззявив. Але зараз таки схаменувся, заблимав-заблимав очима тай каже: — Се инша річ. То певне ласка буде вашої величности з військовим міністром порадитись? Уже як врадите з ним про рекрутчину, то там будемо знати, як і з податками врихтувати.

Дав чолом міністер скарбовий, іде тай гадає: — „Егеж, побалакай з війсковим, побалакай! він тобі акахвиста відправить!“

Тай справді. Ледве сказав Красій генералові найстаршому над усім військовим міністерством, що хоче рекрутчину скасувати, так той як не надується, мов индик, як не счервоніє, мов буряк: чоловьяга був з нього палкий та гладкий.

— Ваша воля, ваша й сила, найяснійший пане, каже, — а тілько як же ми будемо від сусідів боронитись, коли часом нападуть?

А так же — каже Йван, — постійного війска зоставимо тілько трошки, аби було кому навчати людей військової справи, та поратись коло гармат, шанців, фортець то що. Скрізь по селах та по городах постановимо стрільбиська, щоб у сьвято або й так коли, гуляючи, люде

сами собі вчилися стріляти. Раз на рік по шість тижнів збіратимем усіх, хто на черзї, по повітах до таборів тай нехай вчаться військової справи. Рушницю і всю зброю нехай собі кожен дома держить. Отож, коли буде яка потреба, ми їх зможемо всіх за три дні скликати тай буде в нас військо ще більше, ніж тепер. А як не буде пригоди, то нехай собі кожний чоловік свого діла пильнує. Не буде й йому ні шкоди, ні невигоди, а скарбові щей прибуток. Ти ж тілько здумай: тепер ми он скілько сотень тисяч вояцьких ротів цілісіньский рік годуємо, а як зробити по мойому, то їх тілько шість тижнів прийдеться годувати. Знов таки яку тепер силу силенну тих казарм тай військових складів треба держати, а тоді ж то кожний і сам житиме дома і зброю і військову одежу дома держатиме. Те ж буде такий дорібок, що я половину податків могтиму скинути з селян!

Второпив міністер очі в Красія та ще дужче почервонів і слова вимовити не може. І так уже його закортіло вилаяти царя по-мовськовськи, та не сміє. На решті, полупав баньками, продер пельку, тай проригпів: — Та що ж то за військо тоді буде: Що ж вони вилами та лопатами артикули вироблятимуть, чи як? Та він же й ноги не матиме, і виправки не знатиме.

— А якої там тобі виправки треба, щоб рідний край боронити? Аби стріляти вмів та був дотепний, та слухав би команди. Він вже в сьому дійде ладу!

— Ні вже, найясніший пане, — відказує міністер, — старий я, щоб мені за вірну службу, при старощах, мужвою неотесаною замість вояків командувати. Я вже й не знаю, чим я прогнівив вашу царську величність, що мушу такі жарти приймати!

З тим військовий міністер і пішов. Іде в своє міністерство та аж сопе; прийшов — лихий, як вогонь. Кличе свого помічника генерала Гнучкого.

— От така то справа, каже йому, — зовсім наш цар з глузду зсунувся!

Тілько ж Гнучкий був иншої кебети чоловік, ніж його начальник. Він не став кипіти. Пождав, поки міністер трохи вгамувався, та потім стиха та лагідненько і каже:

— Дозвольте, ваше високе превосходительство, довести, що його величність таки при глузді. Цар знає, чого хоче. Таке військо, про яке він вам говорив, по инчих сторонах є, та воно навіть дотепнійше від нашого. А тілько борони нас Боже від такого війська. Тепер вояк, поки службу відбуде, то забудеться і про село, і про свою хату! отож нехай тілько мужик не схоче платити податків або

дуже розпащикується про свої права, то ми на його виведемо військо, тай почне вояк мужика і лупити і стріляти. А тоді вже годі! Крайове війско, що дома сидить, се ж ті самі мужики та обивателі і не підуть вони сами на себе. А як на мужика ні грозьби, ні примусу не стане, то який дідько накаже йому з остатнього тягтися, щоб надмірні податки платити?! А як зменшаться податки, тоді нам, чиновникам, край. Бо деж взяти стілько міліонів грошей, скілько треба нам на плату та нагороди?!

Тут військовий міністер знов скипів.

— Та що ж се таке? кричить, — так по вашому, воно й гаразд, що цар хоче нам край зробити? Га?

— Отсе! Хиба я собі ворог! — відказує помічник, — нам ніяким робом не треба царським вигадкам потурати. Тілько треба все нишком-тишком, без шелесту, та з розумом. Ви, ваша вельможність, не змагайтеся з царем, а так ніби то на все згожуйтесь. Тілько доведіть його величности, що таке діло так раптом зробити не можна, що треба, мовляв, часу на те. Ну, а там уже й почнемо ніби розвідуватись, та радитись по всяких комісіях та комітетах, одно слово — канцелярію розпочнемо!

— Ха-ха-ха! зареготав міністер. — оце до діла! Се правда! так і за сто літ до народнього війска не доведемо! Ну, тай голова у вас, пане Дмитре! Бути вам міністром! Та глядіть не ковтніть мене до часу.

Посміялись собі удвох. Потім військовий міністер вернувсь до царя та й кориться: — Простіть, найясніший пане, вашого старого слугу, що такий загонистий. Все буде, як приказано.

А Красій і радий. Тріпнув генерала по плечі злегенька: „Отак би й одразу!“

Народ же тим часом все пільги жде-пожде — нема нічого: не вертаються хожальці від Бога, а на неправедного царя вже й сами давно втратили надію. От і почали звідусюди в столицю лихі чутки находити. Давнійший цар надбав силу-силенну шпігів та клепачів усяких по всьому царстві, і хоч Красій не любив поклепу та брехонь, а все ж що тижня або частіше, начальник над шпігами розказував йому, що де було підслухано та підгляжено, та висліжено, та вивідано. І слухає Іван: там царя хтось кляв, бажаючи йому не діждати до завтрого; там надпиляно міст, де цар мав проїздити; ще десь генерала устрелено, коли той давав люту хлосту селянам „на усміренію“; де-инде — червоне телятко царський будинок злизало . . . А з усіх боків стогін людський та проклони розлягаються! . . .

„Гаразд“, думає Красій, „що я оце з військовим міністром поєднався. Місяців за пять перейдемо на народне

військо, тоді я зараз половину податків скину, а там уже й инша пільга піде!“

Еге ж, як раз! Минуло і шість, і вісім, і десять місяців, — нема нічого. Почав Красій підгоняти військового міністра, а той і не думає спішитись з народнім військом, а замість того давай трубити в вуха царській рідні та вельможам, що ось то, мовляв, цар яке замишляє; се бач, усьому панству та чиновництву край прийшов.

Заворушилось усе царедворське кубло, а найгірше князь Ярема. Перш усього подався він до цариціних покоїв, просить її величність допустити його до таємної розмови. Завели його до цариці. Він і почав: так і так — чи найясніша пані чували, які зміни ваша дружина, а наш найласкавіший цар наказав поробити.

— А вже ж, відповідає цариця, — та тілько ж я у війську не служу, то мені дарма, — тай засміялась, поправляючи намисто, щоб показати свою гарну, випещену руку та білу шию.

— Не смію вірити, ваша величність! загомонів Ярема, нижучи оком, — я знаю, що ваша величність не тілько красою всьому жіноцтву цариця, але й добрістю янголиною ваша величність правдива цариця всім своім підданцям, і не можете занедбати того, що наш володарь нового замислив, бо то ж має велику пільгу дати трудящому людові.

— Справді? спитала цариця, аби щось промовити.

— Так. По новому розпорядку багато військових урядів зовсім скасується, а половина решти охвицерів піде в запас. От, наприклад, генерал Чечель мусітиме вийти з служби та навряд чи він знайде иншу службу з такою платою та шаною.

— Невже? спитала цариця, очевидячки стурбована. А Яремі того й треба. Він добре знав, що той Чечель її коханець і що тепер цариця, аби тілько своєму коханцеві службу зберегти, буде перечити всім новим вигадкам царським. Під'юдивши її ще, великий князь дав чолом, а сам постарався зустрітись з царевою старшою сестрою, принцесою Надією. Він то тямив гаразд, що у примхуватої старої богомільниці розуму було стілько, як кіт наплакав, за те вона була уперта, мов коза, а настирлива, як оса. Тим то архиреї та митрополіти цупко її держались, а в палатах усі її боялися і не сміли проти неї йти. Вона вважала, що міняти в чому небуть розпорядки небіжчика-царя, її батька, було смертельним гріхом та нещастєм. Як тілько їй було втолковано, що теперешній царь касує військовий устав, заведений за покійного царя, так вона й стала лютим ворогом нового розпорядку.

А Ярема крутить своє. Одному скаже: „А я чув, що у вашому маєтку селян втихомирено? Добре, що не було ще нового військового устава, а то, як що заведуть оте народне військо, то вже ті охотники вояки сами себе втихомирювати не підуть“ ... Иншомому закине, що при новому розпорядку не можна вже буде синів неуків приміщати в охвіцери. Царедворкам страху завдасть, що тепер цар з великої господарности так увірве плату їх чоловікам, що вже годі буде панійкам в саєтах та в оксамитах похожати ... Ну, чисто всіх проти царя настроїв. От і напалась ота вся орда на Красія: і плачуть, і влещають, і екаржаться, і скіглять, і благають, — все про то, щоб служба по давньому була та щоб не скидати податків з селян. Нема спокою ні в день, ні в ночі.

Але ж і Красій недарма упертим мужиком вдався. Хоч як чіплялись до нього — і принцеса Надія з архиреями, і цариця, і всякі вільможі — всім відповідь:

— Я в своєму царству самодержавець; як схочу, так і зроблю. І краще вам звикати скоріше до нових порядків, бо ще й не те буде. Годі вже вам, риндям, з мужика кров смоктати; час уже й йому людського життя зазнати!

Як сказав, то наче вогонь підворушив. В вічі то йому кожне плохе та покірливе, а поза очі так і чигає на нього. А Ярема аж веретениться.

От якось зібрався у Яреми увесь старший царський рід, тілько, звісно, без царя, та вельможі, що-найбільші, котрі нераді з новини. Тай почали вони мову про те, що цар — Іван би то, непритомний; що треба через те одібрати йому царство та поставити над ним опекуна, нехай той править державою від царського ймення.

— Тут і клопоту ніякого не буде, сказав генерал Гнучкий, що теж був запрошений до ради, — полк його високости князя Яреми піде за князем в вогонь і в воду. Я виберу найпевніших і з ними великий князь заарештує його величність з усею шаною, як належить царський гідности; ми умістимо царя в далеких покоях в середині палат під нагляд лікарський та під вірну охвицерську сторожу. А разом з тим буде випущена оповістка (маніфест) про те, що найясніший пан наш безнадійно заслаб і через те над ним поставлена опіка.

Зараз таки великого князя Ярему обрано за опекуна і доручено йому, яко мога швидче, всю справу владнати, а помагати йому до того мав військовий міністер. Так би й вловила ся рибка, якби вудка не ввірвалась.

Помічник військового міністра, ставлячись до помочі, щоб арештовати царя (Красія б то), гадав собі, що буде при Яремі найпершим верховодом. Тілько ж Гнучкому ніхто віри не доймав, бо всі знали, який він лукавий та розумом хитрий. Тим то головним помічником до Яреми приставили військового міністра, а Гнучкий зостався ні в сіх, ні в тих. Але ж і Гнучкий був не з тих, що задні пасуть; він сам був би рад вхопити тура за роги. От він, усміхаючись любенько, повітав усіх, хто був на зборах, а сам найняв кариту тай помчав до Івана Красія.

— Владарю превельможний! крикнув Гнучкий, убігши без дозволу в царську світлицю, — на вас велика пригода, смертельня небезпека! так і так . . . тай розказав усе, що було постановлено на раді у Яреми. — Я теж був там на зборах, — розказував генерал, але я вірний слуга величности і я виратую свого царя. Ще є час. Будьте ласкаві сісти в ту просту карету, що я приїхав тай простуйте до мого двору; там, найяснійший пане, будете безпечні; я арештую великого князя і всіх його верховодів.

Гнучкий обміркував гаразд. Ярему арештовано і заслано в найдальший куток царства під вічну сторожу. Військового міністра та инших ворожих вельмож було зсажено з хліба і замкнено на вежу, а Гнучкий собі став міністром і прибічником царським.

— Господи, — думав Іван Красій, — як я на того Гнучкого не по правді гадав. Я ж було хотів дати йому відправу, аж тут, бач, він показався з усіх найвірніший, над усіх наймудріший! Як би не він, обсіла б мене тая галич, тай держала б мене, як божевільного, в чотирьох стінах, та кров би з народу пила.

З того часу Красій у всьому радився Гнучкого, а той, сказано, хитрий, не то не перечив царевій волі дати людам пільгу і кривду на правду змінити, а ще й радив сам, як би то краще зробити; а тим часом завжди повертав справу зручненько, що з Іванових заходів нічого не виходило, Гнучкий же собі зоставався з краю, мов і не він.

Скинувши зо служби чимало міністрів, надумався Іван Красій поставити міністром справ краєвих одного справедливого, чесного, та на прочуд дотепного чоловіка, — Іван його знав ще тоді, як бував громадським хожальцем, — але таки перше порадився Гнучкого.

— Се добре діло допустити до уряду свіжого чоловіка, сказав Гнучкий, — тілько ж він міністерської справи не знає гаразд, то я би радив зробити його поки-що помічником міністра, а за міністра взяти Хому Бовдура. Він, нігде правди діти, не великого розуму чоловік, та за те чесний, то хоч

грошей скарбових не крастиме. А як новий помічник в шори вбереться, то можна буде й його замість Бовдура посадовити. Та воно пан Бовдур і не молодий вже — може й сам хутко вступиться.

Іванові порада до мисли припала, — послухав Гнучкого. А той собі думає: „Ну, голубе, ти Бовдура не хутко з місця рушиш; а сей бецьман трьох розумних переживе“.

От і кличе Красій Бовдура і каже йому:

— Постановляю тебе міністром справ краєвих, бо хочу я панську землю селянам віддати, — ти мені се діло уладнай. Та візьми собі до помочі Силу Гострого (се б то Іванового давнього знайомого), то він тобі дуже у пригоді стане.

— До послуги, каже хома, вашій величности до ніг кланяюся за велику ласку. Я вже дбатиму. Тільки дозвольте спитати, а що ж робити людям иншого, не мужицького стану?

— Та й тим можна грунти подавати, коли вони до громади припишуться, тільки треба, щоб ніхто не мав більшого грунту, ніж наділ селянський; а наділи ми поробимо не такі, як тепер, а щоб таки справді селянин мав з чого прожити та щей в достатку.

— Не у гнів вашій величности, знов починає міністер, — так усе панство тай купецтво в нівець повернеться. Адже ж тоді панові дідичеві хоч самому землю ори, або на якусь роботу ставай.

— От журба! Се ж добре. Поменшає дармоїдів, то побільшає всім прибутку.

— Але ж паньство та купецьтво се ж таки просто підвалини вашої царської влади. Адже мужик мужиком. Він же, сказано, репаний. Дайте йому волю, то він черево напасе, то на нього й ради тоді не буде. Тепер пани, се б то дідичі та чиновники, та попи, та військові, та фабриканти, та инші заможні люде його в руках держать, от він і тихо сидить: податки платить, шарварки відбуває, в війську служить, начальству та статечним людям кориться. А як одібрати від панів землю, хоч би й з викупом, то пани ж викуп той прогайнують; бо сами ж маєте знати, ваша величність, які паньский звичай тай дворянська поведінка, се ж не простацьке життя: треба ж йому і для себе каблучку, і для панії хусточку гаптовану справити, та й льокаєві басаринку дати, часом же панським норовом і двісті й триста рублів за раз пригуляє; на те ж він дворянин, краса держави . . . Отож, кажу, прогайнують дідичі викупні гроші, тай прийдеться їм або в прості міщане, або в селяне повернутись. А хто ж буде над мужиком батога держати? Бо як не буде батога, то

чи він же платитиме податки на чиновників, та на військо?

— Пусте оце все, ваше Красій, — навішо ж воно треба, щоб мужик у панській ручці сидів? Заможний та вільний мужик і школу собі сам збудує, і книжкою не гордуватиме, тай чим же він репаний? Ось іди лишень тай роби, як тобі казано.

Пішов Хома, та як сів бовдуром на своє міністерське крісло, так і справа маком сіла, ні сюди, ні туди не посувається. Помічник його, отой Гострий, уже так чудово всі папери виготовив, що тілько б міністрові підписати тай годі, а міністер ніяк їх не второпає, хоч сядь тай плач. От уже й четвертий рік Іванового царювання йде, а людям не то нема пільги, а ще гірше злидні та кривда посіли. Увірвався терпець Красієві, зсадив він Бовдура з хліба тай настановив Госторого.

— Кінчай! каже, — щоб за півроку вся земля була селянам.

— Дозвольте мовити, каже той, — я готовий працювати на користь народові, а вже й так з давна не маю спокою. Але дозвольте довести вам, найясніший пане, — не візьміть собі за зле моєї мови, — не на той ви шлях ступили.

Насупився Красій, не сподобалась йому така мова: за чотирі роки царського життя він уже забув, як слухати прості та щирі речі, і звик свій розум та свою волю над усе ставити. А тут, дивись ти, міністер йому каже, що він би то, він, з ласки Божої цар, та помилився в своєму шляху!

— Чим же се я так помилився, розумна голово? питає він Гострого.

Бачить Гострий, що не догодив цареві словами, та не збентежився тим і каже:

— Помилка в тому, що ваша величність бажаєте людям добра запобігти через чиновницькі канцелярії. Нічого з того не буде. Бо чиновник, як той огірок солоний в бодні: від стебла одірваний, грядки своєї не бачить, ні світло, ні повітря до нього не доходить, і прокис він, просолів, тілько й знає, що таких самих квашених огірків, як сам. Ні вже, ваша величність, коле хочете справді дати вільно дихнути народові, коли справді йому добра бажаєте, то треба йому дати самому своє життя врадити. Сам народ найкраще знає, де його болить, і чого йому бракує, і що можна без кривди вчинити. Не дарма кажуть люди: громада — великий чоловік. Зведіть тілько народові вибрати з себе певних людей з усієї країни, зберіть їх на столицю тай віддайте всі державні справи їм до рук.

Вони всі ваші добрі заводи до ума доведуть тай вас самих від царедворського чигання, від усіх оборонять.

Ще гірше насупився Красій. Не сподобалось йому, що міністер за розумнішого від нього хоче показатись. Нічого він не промовив, тілько мовчки заходив по хаті. — І що він мені росказує, — роздумав він собі, — наче б то я сам не мужик і не з народу вийшов, мов би то я не знаю, чого народові треба?!

Помовчали собі, — цар, ні пари з уст, сліди міряє, тай міністер мовчить, жде, що далі буде.

— Я ще поміркую про те, що ти вигадав, сказав нарешті Іван Красій, а ти таки, тим часом, всеї сили доложи, щоб селянам землю передати, я ж инших міністрів попідганяю, щоб скоріш від податків людей визволити, та рекрутчину на народне військо змінили.

— До послуги, каже Гострий, з тим і пішов.

Почав Сила Гострий старатись, в день не доїдає, в ночі не досипляє, сам собі спокою не дає, щоб скоріш все прилагодити, аби селянам землю передати, а користи все нема, бо він же все одно що самотужки всю справу тягне. Не тілько від инших міністрів, але й від власних підрядних ніякої помочі собі не бачить: їм же аби гроші брати, а робити, на те їх нема! де-котрі то ще і гірші — просто заважають, щоб не віддавати землі селянам. Та щей на тім не кінець: усі царедворці на нього ворогують — слуг його підкупили, приятелів з ним розрадили, про жінку поговір пустили. З чотирі місяці змарнів чоловік так, що хоч його на мари клади. Не втерпів таки, йде знов, до царя на розмову.

— Не сила моя, каже, — або пустіть мене, ваша величність, на відпочинок, або майте ласку, проженіть того міністра скарбу та військового, бо сі два мені нічого робити не дають. Міністер скарбу не видає грошей на конечні потреби при віддаванні землі. Військовий міністер, через своїх людей, панів під'юшує, щоб землі не віддавали, а про народне військо ані гадки.

Шкода стало Красієві Госторого; почав він його вмовляти, щоб той не покидав справи. А що до міністрів, каже, то міністра скарбу я заберу і путящу людину посажу замість його, от тілько Гнучкого не можу вигнати. Бо ти ж таки сам збагни: він же мене справді вератував, а я б то йому так за то віддячив по песьки! Не годиться так.

— Коли так, найяснійший пане, то зробіть мені велику ласку, пустіть мене з служби, каже Сила Гострий.

І надто шкода стало Красієві Гострого. Поклав він Силі руку на плече, подивився на нього ласково та приязно:

— Ну так ось що, каже, — ти мені радив скликати від селян і від всього народу виборних з усієї держави та віддати державну справу їм до рук. Я тоді уперся, не схотів, а тепер.... Скликай уже ту Велику Раду, як ти хотів. Як зберуться виборні, тоді нехай вони сами й Гнучкого вигонять, коли схотять. Гаразд, чи як?

— Та вже ж гаразд! відказав Гострий та аж йому з радощів сльоза забреніла. Схопив царську руку тай поцілував.

— Значить, зостаєшся? Питає Іван, обіймаючи свого чесного міністра.

— Зостаюсь, ваша величність. Життя свого не пожалую для рідного народу.

Отже на тому й розсталися. Тай почав з того часу Сила Гострий готувати все для Великої Ради.

* * *

Тим часом розходилась де далі все більше та чутка, що на престолі сидить несправжній царь, а що справжній ні би то ходить поміж людьми і хутко має об'явитись: тай дійшла та чутка до начальства. Довели те й до царя (до Красія). Стрівоживсь Іван не аби як. „Неможна", думає, такого баламутства попускати. Хиба ж я своєю волею в царі дістався? Мене ж таки сама Божа воля царем настановила, щоб я кривду викорінив і правду оборонив, а тут якийсь самозванець хоче мене зсадити з престола. Та хоч би й не самозванець, нехай би й справжній колишній цар, — хіба ж ми не знаємо, який він був? Тай коли надумався об'явитись? Саме коли я вже зважив Велику Раду скликати! Ні! треба всеї сили докласти, щоб таки мені на престолі міцно засісти. Се найперша річ. Бо як мене не буде, хто ж тоді дбатиме про народ"?!

Кличе Красій до себе старшого начальника над шпігами тай каже: „Щоб мені той самозванець був уловлений! Не показуйся мені й на очі без нього"!

— Радий я моєму милостивому цареві послужити, відказує начальник. — тілько щоб усе царство перетрусити, то треба хоч двічі стілько грошей, що мені тепер дають на трус, а міністер скарбу не дає більше.

Покрутив носом Красій, та що робити? Звелів не жалувати грошей на трус. Але міністрові скарбу треба ж звідкись докласти до державної скарбниці, то він і наказав ще цупкіше здирати з людей податки та недобори.

Ще тяжче стало людям жити, ніж перше. Мало того, що злидні обсіли, а тут ще за кожне марне та необачне слово про царя чи про начальство почали по тюрмах замикати. Скрізь почали шпіги нишпорити, брата на брата,

батька на сина підмовляти. Ото все вишукують, чи нема де самозванця, та чи не чутно де „ізміни“. Розбалакаються де приятелі про державні порядки, та про той слушний час, коли землю ділитимуть; не схотять де робітники сами себе у кормигу запрягати; надумаються де студенти людові всю правду з книжки витолкувати, чи так де людці зберуться Святого Письма в гурті почитати — зараз їх тягнуть на розбори, та на вежу, та щей зашлють нарешті. Оце тілько схочеться було якому лиходієві свого неприятеля з світа зігнати — зараз він на нього поклеп і напише, що ніби той людей бунтує. Зараз неборака хап, та в тюрму, та на Сібір.

І військовий міністр не дармує; розводить ото що-дня солодкі речі з Красієм про народнє добро, а тим часом все його самозванцем лякає. Змовився з начальником шпигів, от той і виказує раз-у-раз Іванові, ніби то по всіх усюдах селяне ворушаться, та все того самозванця дожидають. А Гнучкий і собі: „А бачите, ваша величність, що таки без державного війська неможна: адже треба на всі боки ватаги війська посилати, всякі бунти гамувати, а то ж ті дурні не дадуть вам їм же самим на добро зробити“.

Крутиться Красій, як муха в окропі, — і сюди гаряче, і туди боляче! З одного боку царедворці та великі князі хотять в ложці води утопити, а з другого боку отой самозванець.... З трівоги невсипущої Іван аж знидів, не їсть, не п'є. Як на те ж приходить знов Гострий: так і так, каже, „чи не ласка підписати універсал (манифест) про Велику Раду, щоб збіралась“.

Спалахнув Іван Красій, як порох, та як не крикне:

— Дай ти мені чисту годину з твоїм універсалом! Тут дай Господи на престолі всидіти, а він — універсал... Ти б радий мене з світа згубити, аби тілько тобі твоя Велика Рада зібралась, бодай вона тобі в саме пекло запалась! Геть з моїх очей, кажу тобі!

Вийшов Гострий, не мовивши й слова: вже й сам не знає, що думати... аж бачить, біжить до царя Гнучкий, посміхується з радощів, аж цвіте! Влетів до царської світлиці.

— Ваша величність! Піймали! Самозванця піймали!

— Хвала Господеві! каже Красій, тай перехрестився.

* * *

А колишній цар — Семен би то — все до того часу був собі робітником. На голих дошках спав, одежинкою вкривався, борщик з разовим хлібом їв, тай то Богу дякував, коли хоч того не бракувало, бо такого безпашпортного заволоку, як він, кожний хазяїн радий скривдити. Тяжко було йому. Не так від роботи та від злиднів, як від

тяжких думок було йому скрутно. Що далі то частіше обгортали його ті думки, все про колишнє царське життя, про всю ту царську бридоту, і вжахнувся він своїх минулих гріхів. Знав він тепер, скільки то лиха та кривди він заподіяв людям, і здавалось йому, що як би зібрати всі людські сльози, пролиті через нього, то він міг би в них втопитись; та що як би наступило на нього все горе, що він межи людей розсіяв, то задавило б воно його страшною вагою. В смертельній тузі не знав він, як собі раду дати, що його почати.

Коли се згадав він, що він вже пятий рік, як не сповідався. Стрівожився він, та давай згадувати, чого то воно так сталось; тай пригадав, що кожного посту за всі чотирі роки, то все або, не маючи роботи, не міг стягтися на копійчину, щоб попові за сповідь віддати або таки у попа наймитом був, то піп його через роботу до церкви не пускав. Тепер же розвінчаний цар наймитував у жидів, то в неділю йому було вільно йти з дому, аби тілько в пятницю та в суботу діла пильнував. Щей цілого карбованця грошей він собі надбав. Зрадів собі голий цар та, не гаючись довго, почав ходити на поклони.

Настала сповідь. Став Семен до сповіді, вмивається гіркими і слова промовити не може. Горить йому душа, хотів би скинути з неї вагу, та як здумає тілько, що то ж треба про все своє колишнє царське лиходійство признаватись, то аж язик заклякне, ніяк не сміє. Аж таки одважився тай зашепотів.

— Грішник я, панотченьку, великий, несвітський грішник Боюсь я, що збентежиться вам душа тай не встережете ви моєї таємниці, а з того може повстати велике лихо; і чвари, і звади, і душегубство...

— Сину мій, каже піп, перебіраючи бороду престами, — чи ти ж не знаєш того, що таємниця на сповіді свята? Не душпастиреві, а Богові самому сповідає свою душу сповідник, і той священик, що зрадив би таку таємницю, був би зрадником проти Господа самого, і був би він проклятий на сьому і на тому світі.

Зітхнув цар глибоко, зібрався на силі, подумав трохи, тай почав сповідатись. Все росказав, ціле своє царське життя! А піп слухає та з радощів йому аж дух заперло: так ось де він, той другий цар, що то його по всіх світах шукають! Здійняв піп очі в гору, та думкою Богові дякує: „Дякую ж тобі, Господи Сили, що зглянувся єси надо мною, негідним рабом твоїм, пославши мені в невід сю рибину! Буду ж я тепер протопопом, матиму й ордена, тай грошенят дещицю можна в начальства попросити; а як що попадя умре, то я ще й митрополіта доскочу!“

Звісно, сповідникові піп і знаку не подав. Приголубив його, заспокоїв, молитву прощену дав. А тим часом гарненько роспитав його. Довідався, де він служить, яке йменя собі прибрав, а тілько випровадив його, так мерщій до дому, запріг рябу кобилу тай мах, — до губернатора в город! Приїхав, швиденько в шовкову рясу переодягся, чарочки зо дві ковтнув, пісненьким закусив, мнятки пожував, щоб горілкою не тхнуло, тай гайда з доносом! Губернатор зараз послав на село жандармського полковника та прокурора з десятниками, а на столицю — телеграму. Другого дня щей сонечко не зіходило, а Семен вже під міцним караулом їхав на столицю.

Виточили, як годиться, слідство. Попововтузились місяців із сім, вишукуючи „спільників злочину", а вкінці зважили голого царя за самозванство повісити; того клюшника, що пізнав його в тюрьмі, посадити на вежу до віку, а ще чоловік зо сто, що базікали, хоч і не бачивши, вислати в найдальший куток на Сібір.

Настав день страти. Ще з ночі зібралося на майдані люду — кінця-краю не видко, нігде курці клюнути. Поміст військом обставлено, а напроти шибениці поставлено високий престол для правного царя — імператора (значить для Красія). Військовий міністер, що тепер великої сили над Іваном Красієм набрав, намовив його приїхати дивитись на вішання, щоб то, мовляв, народ бачив свого справжнього царя навіч, тоді всі тямитимуть, що той злочинець просто самозванець і всі чутки та заколоти покінчаться.

Вивезли з тюрми засудженого. Навколо нього військо, попереду й позаду в барабани бьють. Постановили його під шибеницею, а напроти нього державець імператор сидить і весь люд на їх обох дивиться.

Замовкли барабани, стала тиша. Тоді виступив на поміст чиновник і почав вичитувати вирок. Говорилось там, що невідомого стану чоловік, заволока Семен одважився назватись освяченим царським іменям і зухвало задумав захопити царський престол, щоб оманою стати самодержавцем над народом.

Гірко стало Семенові. Не така гірка була йому видима смерть, як гіркий був отой поклеп на нього. Від щирого серця зрікався він тепер всякої влади над людьми; він тепер вважав за гріх і нечесть панування таке, а тут на нього наводили, неначе б то він домагався такої влади та щей оманою! Виставляли його привселюдно за найподлішого в світі, як він тепер те розумів!

Скіпіло Семенові серце, не стерпів він того і ледве той чиновник дочитав, Семен вигукнув так голосно, що всі люде почули:

— Брехня се! Я не домагався влади і не шукаю її! Не я дурисвіт, а той, хто сидить на престолі проти мене.

Зараз звелено бити в усі барабани, щоб заглушити тую мову. Та тілько вдарили раз, як усі барабани луснули. Тепер Семен міг вільно промовляти далі, і він говорив:

— Я заслужив собі смерть! Так, заслужив моїми колишніми ділами, що я вчинив, як був царем. Ну, то й стратьте мене, я готовий за свої гріхи на страту! Та на що ж ви клепаєте перед народом, неначе б то я знов хочу взятись до тиєї самої бридоти, коли я вже давно збагнув нікчемність царювання і зненавидів його?! А ти, дурисвіте всесвітній! — гукнув Семен, дивлячись просто в вічі Іванові Красієві, — ти смієш мене вішати за те, з чого **я** не винен, а **ти** винен: се ж **ти** силою запанував над народом, се ж **ти** дуриш народ от уже пятий рік!

Аж завирувало Іванові в середині від тих слів, від урази. Забув він, і де він, і хто він; памятав і чув тілько несправедливість Семенових річей. Схопився він, дарма, що військовий міністер шепотів йому позаду, аби він мовчав, бо злочинця зараз повісять, —Іван махнув тілько на Гнучкого і крикнув на весь народ:

— Брешеш ти, кате народній! Правду ти казав, що поки царював, то лихо діяв. Я ж влади не бажав і не захоплював її, а за ті пять років, що я, не по своїй волі, царював, то — хай мені Господь за свідка буде — день і ніч тілько про народнє добро дбав, тілько на добро народові працював.

— На добро народові! згірка засміявся Семен, — та яке ж добро народові може вчинити самодержавець?! Хоч би ти про те подумав, що крім мене, злочинця, сиділи ж колись на престолі і батько мій, і дід, і прадід, і пращур Невже ж вони всі були однаково нікчемні люде? Була ж таки між ними хоч одна щира душа! А чи було з того народові лехше? Де там! Народ завжди однаково стогнав, бо цар при самодержавному ладу — все одно, що дитина на возі з сіном: вище всіх посажений, а їде туди, куди кінь-чиновник везе!...

— Ні братіку! закричав Іван і собі — ти не рівняйся до мене! ти з діда-прадіда кат і пьявка, і рід твій такий, а я зроду чесний хлібороб і сама Божа воля мене царем настановила!

— Ну, про волю Божу я нічого не знаю, відказує Семен, — кожний цар на ту волю показує. Та хоч би й справді ти з волі Божої став царем, то ще треба розібрати, **на що** тебе царем постановлено, чи для добра народові, чи тілько для осторого народові, щоб не впевнявся на царів? Отож то!... Ніхто тобі чести не уймає, що ти хлі-

бороб, та як же ти не тямиш, що ти сам собі ту честь одібрав? Доти й був у тобі хліборобський дух, поки ти в громаді жив, громадську волю чинив, чесно громаді служив. А як дістався в царі, то все хліборобство громадське під тобою опинилось і почав ти ним через своїх чиновників замишляти. Який же ти громадянин після того?

Іванові сі слова наче камінем в серце влучили. Згадалось йому як і Гострий казав, що не тим шляхом треба йти.. Похололо йому на души і сам він уже не знав, що відповісти своєму суперечникові під шибеницею.

Мовчки сів Красій на свій царський престол.

Поки все те чинилося і народ слухав, притаївши духа, обох царів — одного на престолі, а другого — під шибеницею — над шибеницею замріла пташина зграя. Кружляють пташки та кружляють, нижче та нижче, а далі й сіли на шибениці. Як тілько ж Красій впав на престол, то всі пятеро сивих пташок раптом кинулись на поміст, і весь народ, скілько його було, вжахнувся. Бо на очах у всіх пташки злетіли до долу пташками, а на помості стали поважними хліборобами. І пізнав народ у тих хліборобах своїх хожальців, що вже пять літ, як послані були до Бога на скаргу. Загомонів весь люд, захвилював. Потім раптом затих, так затих, що чутно, як муха пролетить. А хожальці поклонилися всій громаді і найстарший став говорити:

— Відомо вам, панове-громадо, що не власною волею подались ми перед пятьма роками правди шукати, а з вашого вибору і поручення. Тай зустріли ми віщого старця. Роскавали ми йому громадську справу та людське горе, а він нам віщеє слово промовив: нема користи міняти царя, як що дасте йому знов усю волю. Але ви, чесна громадо, бажали, щоб виблагати справедливого царя по всій його волі, отже й ми на тому стали. І спитав нас той віщий старець, кого ми знаємо за розумного, тямущого та певного чоловіка? Ми й сказали: Івана Красія.

Хвилею покотився гомін між людом. Всі знали Івана Красія і звідусюди загукали голоси: „Правда!“ „Нема над Івана!“ „От такого б царем!“ „Правду кажете, дядьки!“...

Старий на помості переждав той гомін, а далі знов заговорив:

— І промовив нам тоді старець віщий: „буде вам, як сами бажаєте; буде вам наставлений царем справедливий чоловік і сами ви побачите, що з того буде; а вас я оберну пташками лісовими, що не сіють, не жнуть, і в клуні не збірають, а ситі бувають; а по пяти роках вернеться вам людська подоба і тоді посвідчите правду“.

Ледве доказав теє старий хлібороб, як зникла на засудженому цареві борода, обличчя йому стало чисте і невідомо

куди поділась арештанська одежа, і стояв він на помості у своїх колишніх царських шатах, тілько шнурок все ще висів на шиї. В ту ж мить Іванові Красієві, що сидів напроти на престолі, вернулось його давнє хліборобське обличчя і чуприна, і сиві стріхаті вуси, і сільська одежа....

Тут усім людям в очах проясніло Кожний достоту пізнав, котрий цар, а котрий Красій. І зрозуміла вся та сила люду, що за ті пять років царював над ними не давній, несправедливий цар, а справедливий господарь, Іван Красій; та що неправедний цар за той час скоштував власною шкурою людського життя-горювання: ухопив жиру, знає, де зимують раки! Тисячі людей дивились на обох царів, поставлених один проти одного, і не один з громадян бачив, як у мареві, той час, коли Красій був у людей завжді на очах, коли кожний сусід міг його вчинки судити, коли за кожну кривду можна було його до громади позивати і коли всі його поважали та шанували. Отож той самий чоловік вийшов з під громадського пильного ока і став царем. І що ж з того сталось? А те, що ніхто й не завважив зміни неправедного царя на праведного, так усе по давньому зосталось!

І знявся серед народу крик та галас і захвилювала вся незліченна юрба, як море. Одні гукали, що Красій заслужив собі смерть; другі — що давньому цареві неможна пробачити його лихих вчинків; треті кричали, що тепер давній, справжній цар сам пізнав, по чім ківш лиха, знає і злидні, і працю, і просте життя, та тепер він буде найкращим царем. В кінці подолали сі треті, Семена зняли на руки високо і стоголосий народній гомін, мов радісний весняний грім, прокотився луною все далі та далі....

Коли се здійнятий угору цар простяг руку — він хотів слово мовити. Все затихло і виразно залунали слова новомудрого царя:

— Народе мій найлюбійший! Грішний я проти вас великими і тяжкими гріхами, а ви мені те все лагідно пробачили і хочете мене знову поставити над вами, і дати мені знову повну волю і владу. Радується душа моя невимовно і сповнилася вдячностю, і не було б мені більшої втіхи, як бути вашим царем, колиб я міг думати, що вам з того користь прийде. Ні праці, ні життя мого я б не пожалував, якби вірив, що може єдина людина цілим народом кермувати.

— Але Бог розум мій напутив, давши мені самому звідати на собі життя народу мого. І видющий я став, і душею збагнув, до чого доводить царя вся його сваволя. Всесильний він на лихо, бо сваволя його псує і нема нікого, хто спинив би його від лиха На добро ж він

безсильний, хоч би й хіть його бути добрим, бо вся сила силенна чиновників спиняє його від добра. Хто ж за ним вглядить? Як не може одна людина вратувати пшеничний лан від хмари сарани, так не може єдиний чоловік — хоч би він був і цар — управити чиновників безліч.

— От як би за ними весь нарід незліченними очима доглядав, то булоб инше діло. Як би всі оті міністри, та губернатори, та генерали, та чиновники не цареві, а народові здавали справу, і громадські виборні з них рахунки брали та провіряли, якби кожний громадянин міг кожного з них до праведного суду позивати, тоді була б инша річ. Але сього я не можу влагодити. Се не моє, а ваше діло.

— Чого ви то до мене, то до Красія, то невідомо до кого вдаєтесь та просите, щоб дав вам порядок?! Сами собі порядок давайте; сами і в громадській, і в державній справі ладу доходьте; сами собі й певних людей замість царських чиновників вибірайте. Сами собі помагайте, а без того ніхто вам не поможе!

— А я вдруге собі гріха на душу не прийму, гріха сваволі, самовлади та кормиги. Не буду я царювати, не примушуйте мене!...

Але народ не йняв йому віри. Сподобались цареві речі народові і ще більше схотілось людям мати його на свого вогодаря. Знявся лемент, галас, вереск, а дехто вже почав наступати на царя, кричучи несамовито, що він мусить згодитись бути царем на всій своїй волі, а то тут йому й смерть на сій шибениці! Тоді цар упав на коліна, зняв руки до неба і крикнув:

— Хай мені Бог за свідка буде, що радніший я смерть прийняти, ніж бути знову царем на всій моїй волі!

Ледве він ті слова промовив, як зник; невідомо куди подівся. Дивиться народ, очам своїм не вірить: нема ні одного, ні другого царя. Поки давній цар говорив, то Красій зійшов з престола і десь замішався між людом. А справжній цар щез, хто зна куди; так наче здимів.

Всі немов покамяніли. Стоять мовчки міліони люду і не знають, що почати. І стало тихо-тихо. Так тихо, що було чутно, як літній вітрець по галяві пролітає, і як рибка під водою пропливає, і як серденько у зляканої пташини бється.

Коли се заворушили листям дерева в лісі, затремтіли билинками трави степовії тай зашелестіли серед тиші:

„Ви люде, а не воли в ярмі! Сами собі помагайте, а без того ніхто вам не поможе!“

Вільніше розлилися ріки ясноводі і забреніли сріблястою течією:

„Ви люде, а не воли в ярмі! Сами собі помагайте, а без того ніхто вам не поможе!“

І з'явилась на небі золота хмаринка. Легенько плинула вона блакитним небом; мінилася різними барвами, як веселка, а як стала над народом, загуркотіла веселим весняним громом:

„Ви люде, а не воли в ярмі! Сами собі помагайте, а без того ніхто вам не поможе!“

Озвались луною ті слова у кожному серці і став народ глибоку думку гадати.

Час іде і росте думка народня.

А як поспіє вона, то й настане край всьому горю народньому — убожеству, кормизі та неправді.

Кінець.

Вийшли з друку такі брошури:

М. Михайленко — Національне питаннє в Росії й війна. Зміст: І. Національна справа й держава; II. Національна справа в російській державі: III. Українська національна справа в російській державі; IV. Український нарід і теперішна війна.

Юрій Ручка — Російські соціялісти й теперішня війна. Зміст: Передмова редакції — Українці, Росія й війна; Вступ — Характеристика російського соціялістичного руху; І. Російські соціялісти й теперішна війна; II. Критика поглядів Плеханова і Троцкого в справі теперішної війни; III. Будучність інтернаціоналу й федерація держав; IV. Висновки; Додаток — погляди німецького соціялістичного посла Ленша про будучність царату.

М. Михайленко — Росія й Україна. Зміст: Передмова редакції; І. Вступ; II. Політика російського уряду супроти України. 1. Від Переяславського договору до повного зруйновання самостійности України. 2. Російський уряд супроти українського національного відродженя: 3. „Конституційна Росія“ й українська справа; III. Українська справа й російське громадянство. 1. Від початку 19-ого століття до революції 1905—1906 років. 2. Під час „конституційної“ ери. Додаток — Розвиток польської політичної думки в українській справі. IV. Росія й українськ справа в Австрії. V. Українська справа й польсько-російські відносини: VI. Протиукраїнські пляни Росії в теперішній війні; VII. Україна й теперішня війна.

М. Залїзняк — Самостійна Україна — несоціялїстичне гасло?

М. Залїзняк — Українці, Росія й війна. (Замітки й матеріяли.)

М. Михайленко — „Визвольні Маніфести“ російського уряду в теперішній війні. Зміст: Маніфест до Поляків; Маніфест до народів Австрії; Маніфест до „російського народу“ в Австрії; Російське поступове громадянство на послугах російського уряду.

В. Лїбкнехт — Чи Европа має скозачіти? Зміст: Від редакції; Передне слово; Сором Европи; Війна на сході; Завіщанє Петра Великого; Війна на овиді; До політичної ситуації; Політичне положенє; Слово до німецьких соціялдемократів; Чотири тижднї пізнійше.

Ф. Волховський — Казка про салдатську душу, друге українське виданнє.

Ф Волховський — Казка про неправедного царя, друге українське виданнє.

Ф. Волховський: Як мужик став довжником у всїх.

С. Дікштайн — Хто з чого живе?

М. Драгоманів — Віра і громадські справи, друге українське виданнє.

В. Швачка — Чому позичали віру?

В. Рюминський — Повстанє селян в Анґлїї, друге українське виданнє.

М. Лозинський — Українська Галичина — окремий коронний край.

В нїмецькій мові вийшли:

Georg Ruczka: Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

Georg Ruczka: Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

1. **Галичина й її національне значінє для України.**
2. **М. Лозинський — Утворенє українського коронного краю в Австрії.**
3. **Х. Житловський — Соціялїзм і національне питанє.**
4. **М. Борисов — Соціялїзм і проблєма національної автономії.**
5. **Національна справа й Партія Соціялїстів-Революціонерів.**
6. **К. Кавтський — Національність й інтернаціональність.**
7. **К. Кавтський — Національна держава, імперіялїстична держава й союз держав.**
8. **Дмитро Сметанка — Соціялїзм, завойовницька полїтика, патріотизм і националїзм.**
9. **В. Василенко — Світова війна.**
10. **І. Сокира — Хай Европа козачіє!**
11. **Е. Бернштайн. — Інтернаціонал робітничої кляси й европейська війна.**
12. **М. Драгоманів — Чудацькі думки про українську національну справу.**

13. **М. Драгоманів — Листи на наддніпрянську Україну.**
14. **М. Драгоманів — Про иеволю віри.**
15. **М. Драгоманів — Рай і поступ.**
16. **Е. Пернерсторфер — Про новітній націоналїзм.**
17. **К. Ляйтнер — Імперіялїзм московського народу.**
18. **К. Реннер — Національна справа, імперіядїзм і соціялїзм.**
19. **А. Бах — Цар — Голод,** друге українське виданнє.
20. **Др. Осип Назарук: Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, иролетаріят капіталїзм і орґанїзація?**

